

УДК 339.18

Мельник І. М.

ЗМІСТ, СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ СФЕРИ ТОВАРНОГО ОБІГУ

У статті розглядаються передумови виникнення та розвитку сфери товарного обігу, її місце у структурі суспільного відтворення. Узагальнюється складові сфери товарного обігу як економічної системи, подана класифікація функцій товарного обігу.

Ключові слова: обмін, товарний обмін, товарний обіг, сфера товарного обігу, товарне виробництво.

Melnyk I.

TABLE OF CONTENTS, STRUCTURE AND FUNCTIONS OF SPHERE OF CIRCULATION OF GOODS

Pre-conditions of origin and development of sphere of circulation of goods are examined in the article, her place in the structure of public recreation. Summarized component spheres of circulation of goods as an economic system, given classification of functions of circulation of goods.

Keywords: exchange, commodity exchange, circulation of goods, sphere of circulation of goods, commodity production.

Вступ. Перехід України від адміністративно-командної системи господарювання до ринкової, формування, становлення та подальший розвиток ринкових відносин неминуче призвело до структурних зрушень в економічній системі країни, до появи принципово нових способів поєднання її елементів. Враховуючи специфічність ролі обміну, як

однієї з сфер суспільного відтворення, у забезпеченні зв'язку між виробництвом та споживанням, ці зрушення зумовили зміни у способах організації руху товарів та механізмах його забезпечення. У зв'язку з цим виникає необхідність узагальнення та конкретизації теоретичних положень щодо форм прояву товарного обігу, його функцій та структури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Регресивний аналіз економічної думки свідчить про високий рівень значимості ролі товарного обігу на різних етапах економічного розвитку суспільства. Основи наукового аналізу проблем товарного обігу було закладено представниками меркантилістичної системи поглядів (Т. Мен, А. Монкретьєн, Дж. Стюарт та ін.). Дослідженням питань функціонування сфери товарного обігу, періодизації її розвитку у різні часи займалося чимало вітчизняних і зарубіжних вчених як Ж. Б. Сей, А. Маршал, Ф. Енгельс, Д. Кейнс [2], Ф. Бродель, О. Шпенглер [8], Ф. Котлер [4], С. Комлев [3], Т. Ніколаєва [6], Л. Баранова [1], Г. Кулагіна [5], В. Апопій, Т. Савелій [7] та ін.

Проте, незважаючи на велике різноманіття піднятих наукових проблем та глибину їх дослідження, в сучасній економічній науці недостатньо уваги приділяється дослідженню саме теоретично-методологічних проблем функціонування сфери товарного обігу.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування історичних передумов виникнення та розвитку сфери товарного обігу, розкриття її суті та структури як відкритої економічної системи та характеристика її функцій.

Виклад основного матеріалу. Елементом економічної системи, складовою суспільного відтворення, де проходить процес відчуження результатів праці на еквівалентній основі є обмін. Це акт отримання від когось-небудь бажаного об'єкту з пропозицією чого-небудь навзаєм [4]. Обмін – це процес в ході якого товари з одного життєвого кола переходять в інший [8].

У різні часи різні наукові течії по-різному виділяли значущість обміну. Так, меркантилісти на перше місце ставили обмін, як основний стимул розвитку економіки суспільства, оскільки у ньому вбачали головне джерело багатства – гроші. Фізіократи, навпаки, первинним джерелом багатства вважали землю, а тому головну роль в економічній системі відводили виробництву, правда тільки у секторі землеробства. З позицією фізіократів погоджувалися і економісти 18-19 століття з поправкою на промислове виробництво. Вони вважали, якщо у виробництві будуть створені ефективні умови, то і сфера обміну буде ефективною. Цю теорію відстоювали і вчені марксистської економіки, а сама концепція довгий час зберігала своє домінуюче значення.

Проте ситуація змінилася в 20 столітті, коли виробничі можливості суспільства стали перевищувати сукупний попит. Прогрес продуктивних сил призвів до того, що реалізація товарів стала залежати від того, чи бажає споживач їх купляти. Це послугувало розвитку неокласичної школи, в основі якої закладено теорію ринкових відносин, відповідно до якої провідна роль відводиться попиту, тобто споживанню. Д. Кейнс в основу своєї теорії закрив постулат, що попит породжує пропозицію [2]. Отже в умовах ринкових відносин провідною ланкою економічної системи виступає споживання, а виробництво через сферу обміну пристосовується до структури і обсягу споживання.

Загально визнаним є те, що в процесі тривалого історичного розвитку існувало декілька форм обміну. Узагальнення існуючих підходів до вивчення процесу обміну дозволило нам виділити такі його форми:

- 1) натуральний обмін;
- 2) товарний обмін, який у свою чергу набував таких форм:
 - безпосередній товарний обмін, або натурально-товарний (Т – Т);
 - товарний обмін за допомогою грошей (Т – Г – Т);
 - товарний обіг (Г – Т – Г).

Вже у первісному суспільстві існував обмін, хоча й випадковий і в мізерних масштабах. При цьому продукти праці обмінювалися на основі корисності цих продуктів, а не відповідно до величини затраченої на їх виготовлення праці. Цей обмін існував і в середині родової общини родоплемінного суспільства. Його існування було наслідком того факту, що продукти праці в родовій общині належали не окремим особам, а всій общині. Розподілялися ці продукти між членами общини не у відповідності з кількістю затраченої праці на їх виробництво, а відповідно до потреб общинників.

Не сприяло розвитку обміну у первісному та родоплемінному суспільстві відсутність регулярно виробництва, додаткового продукту, що пояснюється надзвичайно низьким рівнем розвитку продуктивних сил і продуктивності праці.

Але вже у цей період обмін не всередині общин, а між общинами набуває ознак товарного. Звичайно, цей обмін не був абсолютно еквівалентним, так як ніхто не міг точно визначити скільки праці уречевлено в тому чи іншому товарі, але все ж кількість праці двох товарів, що обмінювалися, як правило, була співрозмірна.

Основними умовами зародження і розвитку товарного обміну є: безмежність людських потреб; обмеженість матеріальних ресурсів і розподіл праці.

Першою формою товарного обміну, як зазначалося вище, був безпосередній товарний обмін, в процесі якого один конкретний товар обмінюється на інший конкретний товар без участі грошей і посередників. Ця форма обміну існувала за умов нерозвинутої суспільного розподілу праці. Його учасники повинні були володіти товарами, які взаємно задовольняли їх потреби, а взаємне відчуження товару співпадало у часі.

Наступною формою товарного обміну є товарний обмін за допомогою грошей, при якому сам процес обміну поділяється на дві протилежні дії – продаж (Т – Г) і купівля (Г – Т). Особливостями цієї форм є:

- участь грошей в процесі обміну;
- процеси купівлі і продажу не співпадають у часі;
- оскільки гроші можуть зберігатися довше, ніж товари, то покупець отримує перевагу над продавцем, продаж стає важливішим і важчим, ніж купівля.

Необхідною передумовою розвитку цієї форми обміну є товарне виробництво, як форми організації суспільного виробництва, при якій економічні відносини між людьми проявляються через купівлю-продаж продуктів їх праці. При цьому обмін че-

рез ринок формує ці економічні відносини, забезпечує єдність процесів економічного відособлення і суспільного розподілу праці.

В основі товарного обміну продуктами праці лежить закон відповідності ринкової вартості цих продуктів кількості затраченої на їх виробництво праці, тобто обмін продуктів праці, які перетворюються в товари, стає еквівалентним.

Найрозвинутішою формою товарного обміну є товарний обіг, в процесі якого купівля продаж здійснюється за допомогою грошей і посередника. Відбувається його відособлення в окрему сферу діяльності. Основними наслідками виникнення і розвитку товарного обігу є:

- 1) перетворення товарного капіталу в торговий;
- 2) ускладнення відносин обміну, оскільки у ці відносини включається посередник – торговець;
- 3) функція обміну переходить від виробника до торговця, який функціонує в особливій сфері вкладання капіталу;
- 4) продаж товару з простої функції промислового капіталу в його товарній формі перетворюється в особливий процес збільшення вартості авансованого капіталу.

Відмінність товарного обігу від товарного обміну полягає в тому, що останній із засобу задоволення потреб перетворюється у засіб збільшення капіталу, який авансовано у грошовій формі. При цьому процес обігу стає безкінечним, оскільки початок і кінець обігу товарів має однакову грошову форму.

ництва, оскільки сприяє диференціації останнього. І останнє, торговий капітал сприяє подальшому розвитку суспільного розподілу праці, розширенню місткості ринку і прискоренню обороту коштів споживачів.

Тлумачень поняття економічної категорії «товарний обіг» в економічній літературі є багато. Ось деякі з них. Товарний обіг – це рух товарів в системі кругообігу ресурсів, що охоплює усі його фази [6]. Товарний обіг – це обмін товарами за допомогою грошей [1]. Товарний обіг – здійснюваний за посередництвом грошей товарний обмін між окремими виробниками, підприємствами, галузями, підрозділами суспільного виробництва, регіонами та соціальними формами господарства з метою найбільш повного задоволення суспільних і особистих потреб [5]. Товарний обіг з рухом товарів у системі кругообігу ресурсів, що здійснюється за допомогою грошей та на основі еквівалентного відшкодування кожного з його учасників [7].

Узагальнюючи суть існуючих підходів до трактування товарного обігу, а також враховуючи особливості сучасного його розвитку, нами пропонується розглядати *товарний обіг як безперервний рух економічних потоків у структурі системи суспільного відтворення з метою максимального задоволення суспільних і особистих потреб на основі еквівалентного відшкодування витрат*. Товарний обіг – це характерна для товарного виробництва економічна форма доведення результатів праці до споживача.

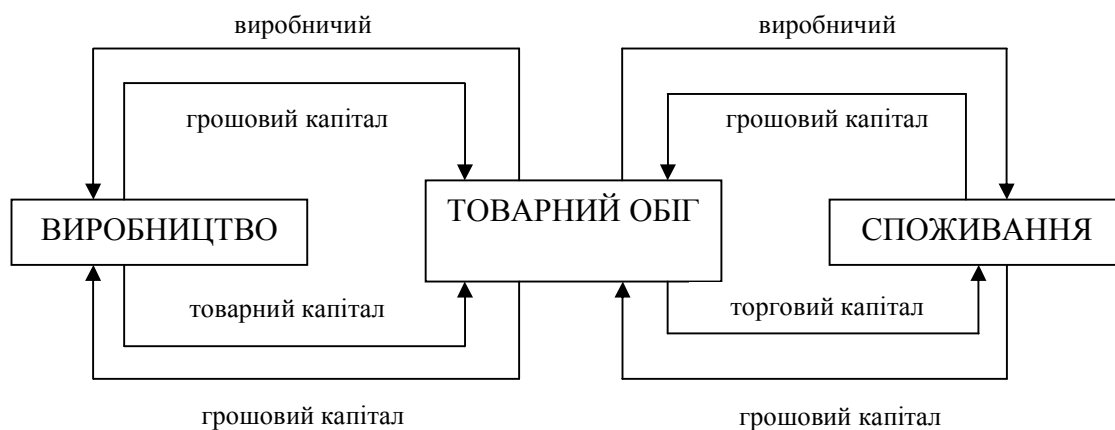

Рис. 1. Взаємодія сфери товарного обігу з іншими елементами економічної системи

Основний суспільно-економічний ефект виокремлення товарного обігу полягає у величині капіталу, авансованого в процес обміну. Так, торговий капітал завжди є меншим від частини промислового капіталу, який виробники можуть вложити у самостійну реалізацію товару. А це, у свою чергу пов'язано з таким. По-перше, торговий капітал обслуговує оборот значної кількості промислових капіталів, які функціонують у різних галузях. По-друге, торговий капітал зменшує час обігу промислового капіталу, прискорює його оборот через спеціалізацію продажу. По-третє, торговий капітал підвищує продуктивність праці і рентабельність вироб-

Взаємодія сфери товарного обігу з іншими елементами економічної системи подано на рис. 1.

Зрозуміло, що рух передбачає переміщення певних об'єктів певними суб'єктами. Оскільки товарний обіг – це елемент товарного виробництва, то його об'єктами, відповідно, є товари в широкому значенні цієї економічної категорії, а саме матеріальна і нематеріальна власність, що реалізується на ринку. Об'єктами обміну є засоби задоволення потреб людей. Основними умовами віднесення цих засобів до об'єктів обміну є те, що вони повинні задовольняти різні потреби, тобто відрізнятися якістю, і вони повинні бути еквівалентними з економічної точки зору. Тобто об'єкти товарного обігу повинні

бути якісно різними як споживча вартість, але рівні як вартість.

У ході розвитку товарного обігу структура його об'єктів постійно змінюється, що пов'язано з такими процесами як перетворення факторів виробництва у товар та якісний розвиток грошей як засобу та об'єкту обміну.

ристанням. Крім того, на нашу думку сфера товарного обігу – це система, яка забезпечує процес купівлі-продажу та циркуляцію всіх економічних потоків. Як система, сфера товарного обігу складається з підсистем – ринкової, фінансової, інфраструктурної, інституціональної (рис. 2).

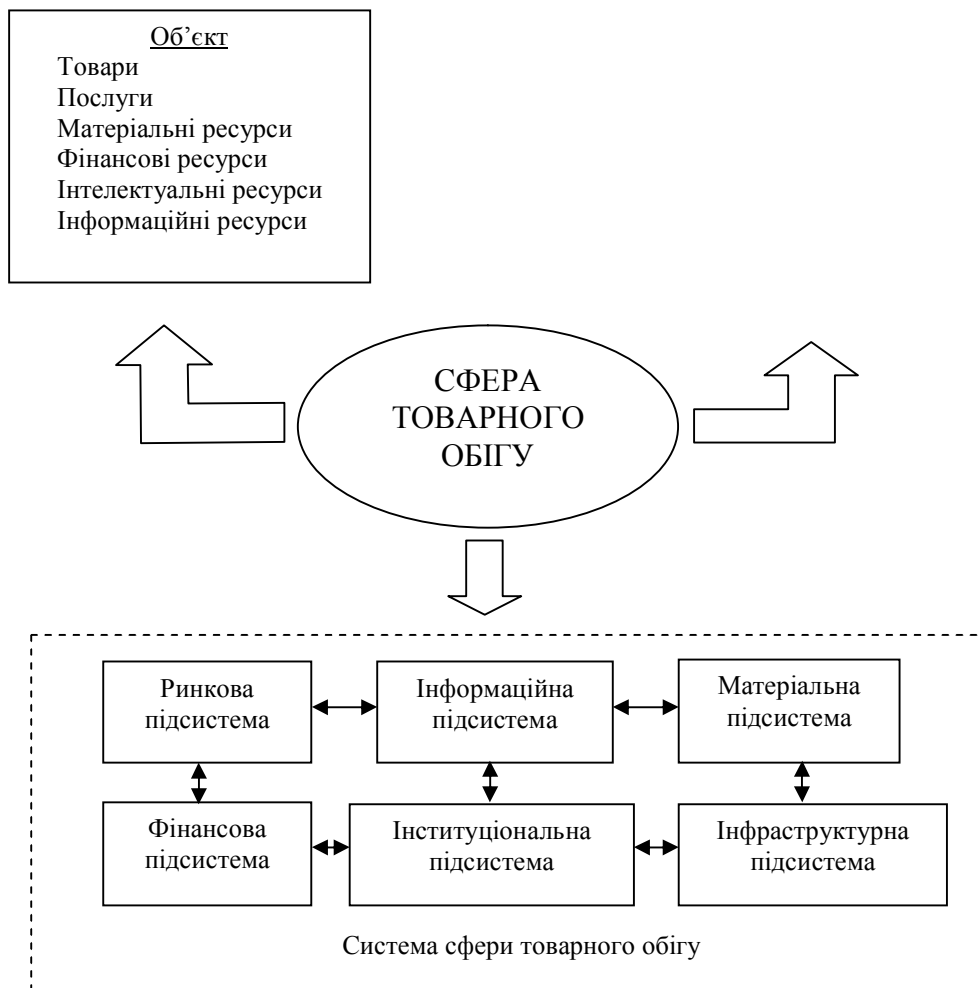

Рис. 2. Структура сфери товарного обігу

Оскільки в основі обміну лежать потреби та інтереси людини, то остання і є суб'єктом цього обміну, а, відповідно, і обігу, як його розвиненої форми. Але необхідно відзначити, що суб'єктом обміну людина стає тільки при певних матеріально-речових і соціально-економічних умовах, а саме можливість отримання доданого продукту і відповідний рівень розподілу праці. Саме це є передумовою виникнення відносин обміну, без яких неможливий безперервний рух об'єктів обміну.

Таким чином, оскільки товарний обіг передбачає наявність об'єктів, суб'єктів та економічних відносин, то правомірним буде говорити про сферу товарного обігу.

Сфера товарного обігу – це сукупність економічних відносин, пов'язаних з процесами кругообороту товарів і капіталу та зміною їх функціональних форм. Це зв'язуюча ланка між виробництвом товару і його виробничим чи невиробничим вико-

Принципове теоретичне та практичне значення для розуміння суті сфери товарного обігу має характеристика її функцій. Узагальнення природи цієї економічної категорії, а також механізму її функціонування в системі суспільного відтворення дозволило нам згрупувати виконувані цією сферою функції у шість груп (рис. 3): загальносуспільні; економічні; технологічні; торговельні; організаційно-економічні; соціально-економічні.

Загальносуспільні функції відображають місце сфери товарного обігу у загальному процесі суспільного відтворення, а саме:

-функція синхронізації – це просторово-часове і структурне узгодження процесів виробництва і споживання як фаз розширеного суспільного відтворення. Сфера товарного обігу є балансуючою ланкою між виробництвом і споживанням в ув'язці матеріальної і вартісної структури валового внутрішнього продукту;

-функція економії затрат живої і матеріалізованої праці. При цьому джерелами цієї економії є скорочення сукупних матеріальних запасів і пов'язаних з ними витрат; зниження або повне усунення втрат від дефіциту матеріальних ресурсів; економія одноразових вкладів підприємств-споживачів в основні фонди і оборотні засоби; надання оптово-посередницьким організаціями різноманітних послуг виробничого та іншого характеру;

-функція страхування ризиків виробників та споживачів, що пов'язано із імовірнісним, випадковим характером попиту, порушенням договірних зобов'язань, помилками в управлінні;

-інформаційно-комунікаційна функція, що зумовлена мінливим характером ринкових процесів суспільного відтворення, асиметрією та інерційністю інформаційних потоків.

Економічні функції сфери товарного обігу зумовлені призначенням цієї фази суспільного відтворення, а саме доведення суспільного продукту від

сфери виробництва до сфери споживання та забезпечення безперервної зміни форми вартості товару. Ці функції – це дві сторони одного і того ж процесу – обслуговування обміну товарів у натуральній та вартісній формах.

Просторове і часове відокремлення виробництва і споживання вимагає від сфери товарного обігу забезпечення умов збереження споживчих властивостей товарів в процесі їх доведення до споживача, що в свою чергу зумовлює виконання нею технологічних функцій, а саме транспортування, зберігання, матеріальна доробка тощо. Крім того, організовуючу пересування товарів у просторі та часі суб'єкти сфери товарного обігу здійснюють ряд операцій купівлі та продажу, що визначає їх торговельні функції.

За обслуговування процесу зміни форми вартості товарів у загальному відтворювальному процесі відповідають такі функції товарного обігу, як організаційно-економічні і соціально-економічні.

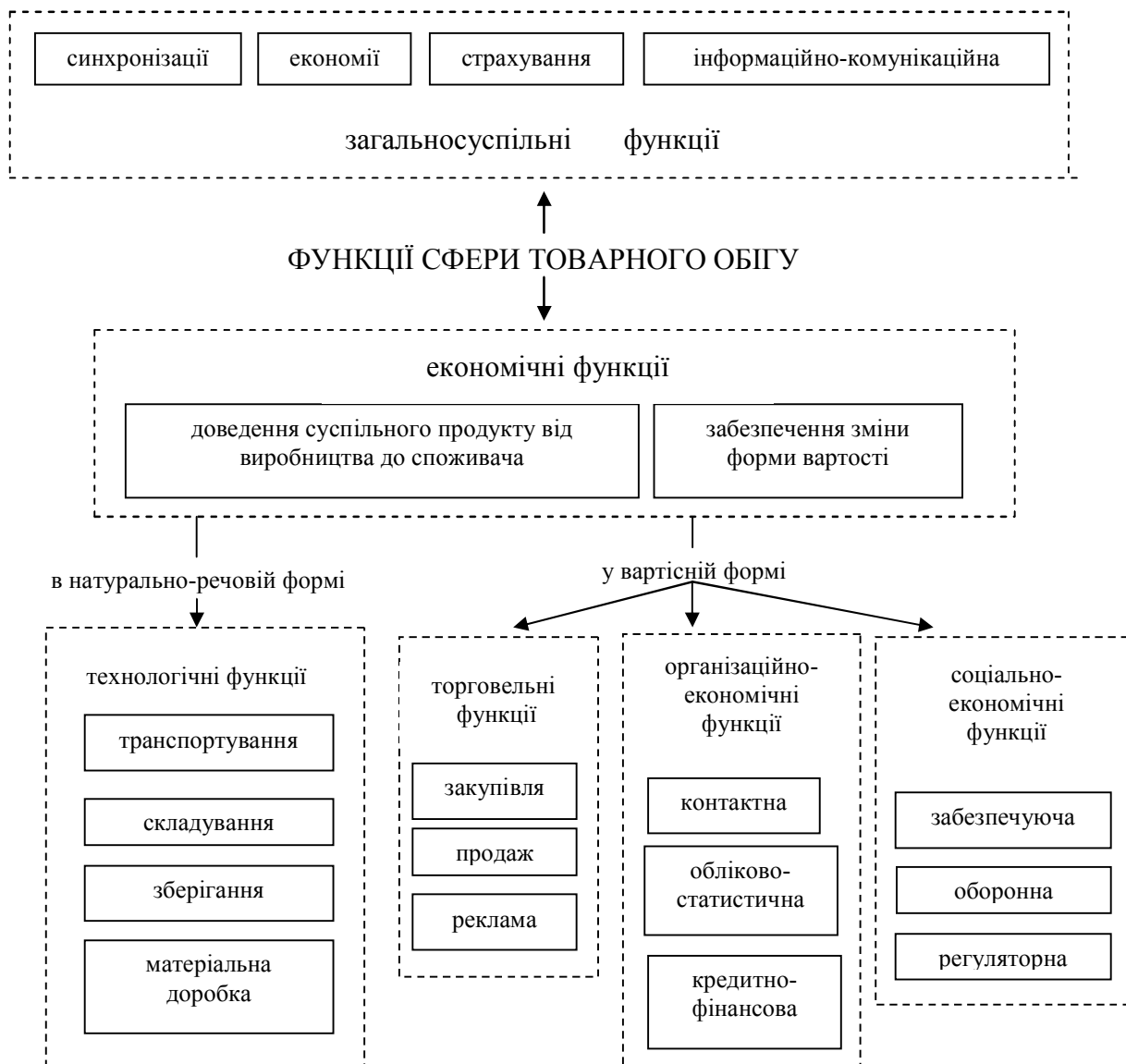

Рис. 3. Функції сфери товарного обігу

Організаційно-економічні функції забезпечують організацію налагодження зв'язків між учасниками обміну. До цих функцій прийнято відносити контакту, обліково-інформаційну і кредитно-фінансову [3].

Контактна функція полягає в ефективній організації зв'язків між виробниками і споживачами товарів, намагаючись зменшити їх кількість.

Обліково-інформаційна функція обумовлена специфічним розміщенням суб'єктів обміну на перетині інформаційних потоків та неможливістю отримання цієї інформації у момент укладання торговельних угод.

Кредитно-фінансова функція зумовлена особливістю діяльності суб'єктів товарного обігу, які авансують свій капітал у процеси виробництва чи споживання.

Соціально-економічні функції відображають вплив сфери обігу на соціальні аспекти виробництва та споживання. Так, забезпечуюча функція врегулює еквівалентність відносин суб'єктів обміну і при цьому відбувається суспільне визнання праці, яка закладена при формуванні мінової вартості товару. Оборонна функція забезпечує захист споживача від недоброякісної продукції, оскільки здійснює контроль за обсягами та якістю товарів в обігу. Регулювання руху товарних потоків для рівномірного задоволення попиту в різних регіонах забезпечується регуляторною функцією обігу.

Зрозумілим є той факт, що функціонування товарного обігу супроводжується отриманням певного результату, відповідно до якого можна говорити про роль і ефективність цього обігу, а саме:

1) товарний обіг забезпечує задоволення конкретних потреб людей, завершуючи розподіл товарів та послуг відповідно до їх запитів;

2) товарний обіг забезпечує безперервність відтворення суспільного продукту, будучи зв'язуючою ланкою між виробництвом і споживанням;

3) товарний обіг є необхідною умовою стійкого грошового обігу;

4) товарний обіг є передумовою збільшення вільного часу працівників, їх фізичного і духовного розвитку.

Висновки. Узагальнення суті, функцій та ролі товарного обігу дозволяє стверджувати таке. По-перше, в системі товарного обігу зосереджені не

тільки торгово-посередницькі підприємства, але й підприємства неторговельної діяльності, які обслуговують процес обігу товарів. Пов'язано це з тим, що товарний обіг виконує не тільки торгові функції, але й функції торгового характеру. По-друге, характерною особливістю сучасної системи товарного обігу є переплетення функцій торгівлі і виробництва. Основною умовою того, хто повинен здійснювати обмін є його вартість. Тому сьогодні не можна абсолютизувати організацію тих чи інших функцій в системі товарного обігу, а саму проблему необхідно розглядати не на галузевому, а на макро-економічному рівні з врахуванням системи господарських зв'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баранова Л. Я. Потребности. Доходы. Потребление : Экономический словарь-справочник / Баранова Л. Я., Левин А.И. – М. : Экономика, 1988. – 249 с.
2. Кейнс Д. М. Общая теория занятости процента и денег / Д. М. Кейнс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://books.efaculty.kiev.ua/isekvc/9>.
3. Комлев С. Л. Оптовая торговля средствами производства в США (организация и структура отрасли) / Комлев С. Л. – М. : ЦНИИТЭИМС, 1989. – 245 с.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга / Котлер Ф., Армстронг Г. ; [пер. с англ.]. – СПб. : Изд. дом «Вильямс», 1998. – 1056 с.
5. Кулагина Г. Д. Статистика товарного обращения / Кулагина Г. Д. – М. : Финансы и статистика, 1989. – 191 с.
6. Николаева Т. И. Торговля в сфере товарного обращения / Николаева Т. И. // Известия Уральского государственного экономического университета. – 1999. – № 2. – С. 7-13.
7. Савелій Т. М. Сфера товарного обігу у трансформаційних економіках : автореф. дис. ... канд. ек. наук : 08.01.01 // Савелій Т. М. ; Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – 19 с.
8. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / Шпенглер О. ; [пер. с нем. Маханькова И. И.]. – М. : Мысль, 1998.